

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

"שבשבת אין צריכין שמירה שהשבת שומר"

בגטו קובנה, מלאכה שהייתה כרוכה בהסקת עצים. הרב אשרי סגר את בית המרחץ ביום השבת על אף הסיכון שזה יעלה לו בחייו, מעשה הנוגד את הכלל ההלכתי הנדרש בין היתר מן הפסוק (בבלי, יומא פה ע"ב), "רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה". בתשובתו, מסביר הרב אשרי את ההיתר שלו להסתכן, הן בגלל החשש של שכחת השבת בגטו הן מפני שזכות שמירת השבת תעמוד להם לכלואי הגטו (שם, כרך ה, עמ' קלד):

מעתה לפי זה בודאי מותר לי למסור נפשי ולהסתכן עבור שמירת השבת, ולכן שפיר קא עבידנא שאני מחזיק את בית המרחץ הזה סגור ביום השבת, כי לצערנו הרב ודאבון נפשנו נתחלל השבת בגטו עד בלי הכיר, כי הגרמנים הארורים ימ"ש הרי מכריחים את היהודים לעבוד גם בימי שבת וחג כך שבמשך הזמן עלול השבת להשכח בגטו [...] והנני סמוך ובטוח שאכן קוים בי מה שהבטיחו כל הני [...], שעל אחזקת מצוה מכל שאר מצות שבתורה בשעת הגזירה והשמד, כדי שתהא מוחזקת בישראל כמו שהחזיקו בה מקדמת דנא, מקבלים שכר מרובה. והודות לזה הגעתי עד הלום להנצל מעמק הבכא בגיא ההריגה ולזכות לראות במפלתן של רשעים זרעו של עמלק והלל לה' בחיי ולזמר לאלוקי בעודי.

אצל הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל נוכל למצוא תיאור מרגש ומציאותי על מקומה של השבת כעוגן הגואל בחיי היהודי המיטלטל בסחי ימי החול, ורגע לפני שהוא טובע באה שבת ומחלצת אותו אל חוף המבטחים (דברי הגות והערכה, עמ' 108):

אוכלוסי העיר עניים היו, רובם ככולם; עובדי כפיים, סוחרים, ורכלים בעיקר, שנהגו לסייר בכפרים מהלך חמשה עשר מילין סביב העיר. יקשה עליכם לצייר בדמיונכם באלו תנאי פרימיטיביים התקיימו איכרים רוסיים [...]. אולם, לאחר ששהו משך שבוע שלם בבקתות הפרימיטיביות, שבים היו היהודים לבתיהם בכל ערב שבת. כילד, נוהג הייתי להתבונן ביהודים הנאספים לבית הכנסת בזה אחר זה, מים מנצנצים מפאותיהם ומזקניהם לאחר טבילתם במקווה. עודני נושא עמי את הנעימה בה פותחים היו, מיד עם כניסתם לבית הכנסת, באמירת תהילים קז: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר ומארצות קבצם [...] "שיר הודיה לה' שרו. בעבור מה על תשועתם משיעבוד, על פדייתם ממאסר, על חירותם הם דבקו בה', הם שבו הביתה אף שידעו היטב כי למחרת היום, אחר השקיעה נידונו לחזור לכפרים הפרימיטיביים המקיפים את עירם. מדברים אלו ניתן להבין מפני מה השורש שמ"ה, שמשמעותו המילונית היא השגחה מפני כל פגימה ונוק, צמוד למופעים השונים של מצוות השבת בתורה. ישראל שומרים את השבת מכל יקר, והשבת פורשת על ישראל את סוכת שלומה.

ד"ר מיכאל בן ארי
מרצה בהתמחויות לתנ"ך ולהיסטוריה
בתואר ראשון ושני

תפילת ערב שבת הפותחת בקבלת שבת עוטפת אותנו בנועם השבת, בפרקי "לכו נרננה" ובפיוט "לכה דודי", המהווים יחד עם שקיעת השמש על ימי החול, תפאורת רקע למפגש המיוחד והמחודש שלנו עם קדושת השבת. שינוי במטבע התפילה של ערב שבת משאר ימי החול בא רק בחתימת ברכות קריאת שמע; הן בחתימת ברכת השכיבנו, בהחלפת "שומר עמו ישראל לעד", בנוסח, "הפורס סוכת שלום עלינו [...] הן בתוספת הפסוקים, "ושמרו בני ישראל את השבת". בעל הטורים מבאר שקיימת זיקה בין שינוי חתימת הברכה ובין תוספת הפסוקים הבאה בסמיכות, כאשר בתורף דבריו הוא מסביר שפסוקי התוספת "ושמרו בני ישראל" הם בעצם ההסבר לשינוי בחתימת הברכה, "שבשבת אין צריכין שמירה שהשבת שומר" (אורח חיים רסז):

וקורין שמע בברכותיה כבשאר ימות החול בלא גירוע ובלא תוספת עד סוף ברכת השכיבנו ומשנין בחתימה שחותם ופרוס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך בא"י הפורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים [...] ואין חותמין שומר עמו ישראל לעד כדאיתא במדרש שבשבת אין צריכין שמירה שהשבת שומר ונוהגין לומר פסוק ושמרו בני ישראל וגו' לומר שאם ישמרו שבת אין צריכין שמירה והוא ג"כ מעין גאולה כדכתיבנא לעיל שאם ישמרו ישראל ב' שבתות מיד נגאלין.

לרבים מאתנו מוכרת התבנית הפתגמית, "יותר משישראל שמרו את השבת, שמרה השבת אותם". פחות ידוע הוא שהמקור הוא אחד העם (אשר צבי גינצברג), המוכר לנו כמי ששנה ופירש. לא ברור אם דבריו של בעל הטורים היו ההשראה לאחד העם, אולם כשהדהד הרעיון הנואל של מקס נורדאו לבטל את יום השבת כיום המנוחה ולהתאימו ליום המנוחה הנוצרי, הזדעק אחד העם במאמר נוקב בכתב עת השילוח, תחת השם "שבת וציונות":

אין צורך להיות ציוני או מדקדק במצוות בשביל להכיר את ערך השבת [...] מי שמרגיש בלבו קשר אמיתי עם חיי האומה בכל הדורות, הוא לא יוכל בשום אופן – אפילו אם אינו מודה לא בעוה"ב ולא במדינת היהודים – לצייר לו מציאות של עם ישראל בלי "שבת מלכתא". אפשר לומר בלי שום הפְּרָזָה, כי יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם; ולולי היא, שהחזירה להם את "נשמתם" וחידשה את חיי רוחם בכל שבוע, היו הַתְּלָאוֹת [=הצרות] של "ימי המעשה" [=ימי החול של השבוע] מושכות אותם יותר ויותר כלפי מטה, עד שהיו יורדים לבסוף לְדִיּוֹטָה [=לקומה] התחתונה של חומריות ושפלות מוסרית ושכלית. ועל כן בוודאי אין צורך להיות ציוני בשביל להרגיש את כל הדר הקדושה ההיסטורית [...] [של] "מתנה טובה" זו [...].

לתובנה זו, כי קיים קשר תלתי קיומי בין עם ישראל לשמירת השבת, נמצא אחיזה גם בעולמה של ההלכה. בשו"ת "ממעמקים" של הרב אפרים אשרי זצ"ל, הוא מביא שאלה הנוגעת לתפקידו כממונה על בית המרחץ

פרשת שופטים

ערי המקלט לעתיד לבוא

מרחיב לנו את הגבולות משום שאנו שומרים את המצוות. הוא מחיש לנו את הישועה, אולם יש עדיין כאלה שאינם שומרים ובשבילם צריך ערי מקלט, אך כאשר יגיע הזמן של "בעתה" – "אז לא היה צריך ערי מקלט כלל כי כל הראוי למות בעונו ימות בחבלי משיח".

הרב קוק זצ"ל, בהקדמה לספרו "עץ הדר", יוצא נגד החרדים לדבר ה' שאינם רואים בהתיישבות שקמה על ידי מי שאינם שומרים תורה ומצוות חלק מהגאולה. הוא כותב כך:

אותם אשר לא יוכלו להתבונן במעשה ה' הגדול אשר הוא עושה על אדמת הקודש, יחשבו שאי אפשר לדרוש לציון ולבקש את בניינה על ידי בניהם אשר נדדו ממנה ונפוצו בגולה, ששבו אליה, כי אם כשנבקש את הנמנע [...] והיינו שיהיו דוקא כל העם כולו תלמידי חכמים ותמימים. ושכחו כי הכתוב אומר גם על העתיד המזהיר: "ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך [...] כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשתה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך וללכת בדרכיו כל הימים – ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה". הרי אפילו המעלה היותר עליונה של הכלל אינה יכולה להתכונן כי אם כשימצא בקרבנו – עד אשר יתעלה העולם ורוח הטומאה יבוער מן הארץ – אנשים פחותים ומגושמים, שסוף כל סוף אפילו מקרה רצח בשגגה איננו עלול לבוא על ידי אנשים רוחניים ומופלגים מההמוניות.

דווקא הפסוקים שלנו מוכיחים שגם בזמן הגאולה, כשכלל ישראל ישמרו את דרך ה', עדיין יהיו בקרבנו אנשים שיכולים לבוא לידי רצח בשגגה ויש לדאוג להם לערי מקלט.

יהי רצון שנזכה במהרה שהקב"ה ירחיב את גבולנו בזכות שמירת המצוות, אהבת ה' והליכה בדרכיו.

הרב ישראל אליצור

סטודנט לתואר שני להוראת המקרא וספרות חכמים

בפרשתנו חוזר משה רבנו על פרשת ערי המקלט שהובאה בתורה כמה פעמים, אך כאן יש תוספת מיוחדת:

ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך פאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך. כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשתה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלקיך וללכת בדרכיו כל הימים ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה. ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים.

חז"ל אומרים:

כי תשמור את כל המצוה הזאת לעשותה. ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, מיכן אתה אומר שלש ערים הפריש משה בעבר הירדן וכשבאו לארץ הפרישו עוד שלש ולעתיד לבוא מפרישים עוד שלש, שלש על שלש הרי שש ועוד שלש הרי תשע (ספרי, פסוקה קפה).

גם רש"י ורוב המפרשים¹ סוברים שמדובר על שלוש ערים נוספות על השש המוזכרות בפרשת מסעי, שאותם צריך להוסיף כאשר נזכה לגבולות ההבטחה לאבות, מנהר מצרים עד נהר פרת.

על פי פסוקים אלו עולה שהוספת שלוש הערים תלויה בשמירת המצוות. על כך יש לשאול: והלא ערי המקלט נועדו לרוצחים, ואילו בתיאור האידיאלי שהתורה מתארת כאן, של שמירת כל המצוות מתוך אהבת ה' והליכה בדרכיו כל הימים, היה מתבקש שהסיומת תהיה הפוכה – שלא יהיה עוד צורך בערי מקלט כי לא יהיו רוצחים. מדוע דווקא אז יהיה צורך להוסיף עוד ערי מקלט?

האלישיך הקדוש ז"ל מתרץ וכותב על פי דברי חז"ל: "זכו אחישנה לא זכו בעתה" (סנהדרין צח, א), שכאן מדברת התורה על מקרה של "אחישנה", כלומר על מצב שהקב"ה

שנת שמיטה

איסור הפסד

אסור להפסיד (לקלקל) את היבול של שנת השמיטה הקדוש בקדושת שביעית. האיסור חל גם כאשר היבול עדיין מחובר. יש כמה כללים להנאה נכונה מהיבול:

שהנאתו וביעורו יהיו שווים: יבולי שביעית ניתנו לא רק לאכילה ולשתייה, אלא גם לשימושים נוספים הדומים לאכילה, כגון הדלקה וסיכה בשמן, ובתנאי שנשמר הכלל ש"הנאתם וביעורם שווים" (כלומר שההנאה מהם היא תוך כדי ביעורם מן העולם, כמו באכילה). שימושים אחרים נאסרו, כגון אסור לכבס ביבול שביעית, כיוון שכאשר החומר (יבול השביעית) מתכלה, עדיין יש לו הנאה שהכתם כובס.

לכן מותר להשתמש בשמן מזיתים שיש בהם קדושת שביעית לצורך נרות שבת, אך לא לצורך נרות חנוכה, שאסור ליהנות מאורם.

דרך ההנאה הרגילה: כגון אם רגיל לאכול חי – אסור לבשלו, ולהפך.

לעבד מזון מותר רק אם כך מנהג העולם באותה עת.

דרשו חז"ל שאין להכין תרופות מפרות שיש בהן קדושת שביעית, ואין לאכול או לשתות פרות שביעית שניכר שעושה כן לרפואה.

מותר לאדם לצבוע את גופו או את שערו, וקל וחומר את המאכלים, ביבול הקדוש בקדושת שביעית. דבר מאכל הראוי למאכל אדם – אסור להשתמש בו למאכל בהמה.

שלא בדרך ביזיון: כגון סיכה בפרי הנאכל. הדבר כולל איבוד הפרי בידיים, שימוש פחות נאות, מעשה ההופך את הפרי מאוס לאדם, אכילה גסה. אך מותר להשתמש בפרות שביעית לסיכת הגוף, אם הדבר מקובל, מפני שהסיכה נחשבת לשתייה. לפיכך מותר לאכלם בכל דרך מקובלת, אך את השאריות הראויות למאכל אדם יש לשמור בנפרד עד שלא יהיו ראויים לכך.

הרב מנחם בורשטיין, בתוך אתר מכון מאיר:

http://www.meirtv.co.il/upload/images/2007_7_1_9_29_51.pdf

הירדן המערבי מעבר למה שיש להם עכשיו בעבר הירדן המזרחי. אז יתווספו שלוש הערים הנוספות על השלוש שמשה כבר הבדיל בעבר הירדן המזרחי.

¹ בין מפרשי הפשט מצאנו גם דעה אחרת. ר' יוסף בכור שור כותב: "ואם ירחיב ה' – עתה מפרש למתי יעשה השלוש ערים שאומר לך עכשיו [...] 'על השלש האלה' – שהבדלתי". לפי דבריו הרי שהיו סך הכול שש ערי מקלט, והכתוב אומר שהבדלת שלוש הערים המוזכרות קודם לכן תיעשה לאחר הרחבת גבולות הארץ בעבר